

Vəfa İSMAYILOVA

Bakı Dövlət Universiteti,
“Mülki hüquq” kafedrasının doktorantı

KREDİT MÜNASİBƏTLƏRİNİ TƏNZİMLƏYƏN BORC VƏ KREDİT MÜQAVİLƏLƏRİN MÜQAYİSƏLİ HÜQUQİ TƏHLİLİ

Açar sözlər: borc, kredit, müqavilə, hüquqi təhlil, qanunvericilik, Mülki Məcəllə

Ключевые слова: долг, кредит, договор, правовой анализ, законодательство, Гражданский Кодекс.

Keywords: debt, credit, contract, legal analysis, legislation, Civil Code

Azərbaycan Respublikasında kredit münasibətlərini tənzimləyən mülki hüquq müqavilələrin xüsusiyyətlərini müəyyən etmək üçün ilk növbədə “kredit” və “kredit müqaviləsi” kimi anlayışların nisbəti və qarşılıqlı əlaqəsi məsələlərinin müəyyən edilməsi vacib əhəmiyyət kəsb edir. “Kredit” və “kredit müqaviləsi” kimi kateqoriyalar bir-birindən fərqli olan anlayışlardır. Guman etmək olar ki bu, “kredit” kateqoriyasının iqtisadi cəhətdən şərh edilməsi ilə əlaqədardır (kredit anlayışının iqtisadi kateqoriya kimi anlayışına dair müxtəlif yanaşmalar haqqında daha ətraflı, bax [25, s. 2-3]). Elmi iqtisadi ədəbiyyatda “kredit” anlayışından, onun mülki qanunvericiliyində əks olunmuş tərifindən fərqli, daha geniş münasibətlər dairəsinin göstərilməsi məqsədilə istifadə edilməsinə rast gəlmək olar. [14, s. 189]

İqtisadi mənada kredit dedikdə, pulun və ya əmlakın qaytarılmaq və bir qayda olaraq, faizi ödənilmək şərti ilə müvəqqəti istifadəyə verilməsi ilə bağlı olaraq yaranan iqtisadi münasibətlər başa düşülür. Bu iqtisadi anlayış kimi kreditə geniş mənada verilən anlayışdır. Belə ki, mağazalar əhaliyə kreditlə mallar satdığı, vətəndaşlar bir-birindən, lombarddan, banklardan və digər kredit təşkilatlarından borc kimi pul vəsaiti aldığı hallarda geniş mənada kredit iqtisadi münasibətləri

yaranır. [1, s. 346]

Hüquq elmində göstərilir ki, “kredit” kateqoriyasının iqtisadi və hüquqi dərk etmə nöqtəyi-nəzərindən müxtəlif çür şərh edilməsi problemi hələ də mövcud olaraq gündəmdədir. Məsələn, E.S. Kompaneets və E.G. Polonski krediti anlayışını yalnız bir şəxs tərəfindən digər şəxsin mülkiyyətinə verilməsini özündə əhatə edən iqtisadi kateqoriya kimi hesab edirlər. Və bununla yanaşı, qeyd edirlər ki, kredit münasibətlərində gəlirin alınması müddətlə təyin olunur. [19, s. 69] Bu məsələyə fərqli yanaşma göstərən Y.A. Kunikin fikrincə, hüquq doktrinasında kredit kateqoriyasına iqtisadi dərk etmə nöqtəyi-nəzərindən yanaşma və təfsir etmə düzgün deyil və yolverilməzdir. Kredit termininin hüquqi cəhətdən anlaşılmasından çıxış edərək, qeyd etmək olar ki, bir tərəfin digərinin pul vəsaitlərin və ya növ əlamətlərinə görə müəyyən edilən əşyaların mülkiyyətinə ötürülməsini nəzərdə tutan heç də hər bir mülki hüquq müqaviləsinə kredit kimi baxıla bilməz. [20, s. 7]

M.İ. Braginski və V.V. Vitryanskinin fikrinə əsasən “kredit”i bütün növ kreditləşmənin bütün növlərini ümumiləşdirən bir kateqoriya adlandırması hüquq müstəvisində yersizdir. Onlar krediti yalnız üç müəyyən növ müqavilə öhdəliklərini özündə birləşdirən bir fenomen kimi müəyyən edirlər: kredit müqaviləsi, əmtəə krediti müqaviləsi və kommersiya krediti öhdəlikləri. [15, s. 210-214] İqtisadi mənada isə, onların fikrincə, “kredit” kateqoriyası altına istiqrazların buraxılması və satışı (istiqrazlı kredit müqavilələri və dövlət borc müqavilələri üzrə), veksəl öhdəlikləri üzrə münasibətlər də (ödəniş təxirə salınma xarakteri daşdığından) başa düşülə bilər.

Hüquqi mənada isə onları kredit münasibətləri adlandırmaq çətindir, çünki icrası arasında vaxt fasiləsi olan hər bir mülki hüquq öhdəliyini kredit münasibətlərinə aid etmək olmaz. Nəzərə almaq lazımdır ki, mülki hüquq elmində kredit müqaviləsinin hüquqi təbiətinə dair bir-birindən fərqli olan yanaşmalara və fikirlərə rast gəlmək olar. Belə ki, bir sıra müəlliflər kredit müqaviləsi və borc müqaviləsi arasında oxşar əlamətləri və onların oxşar olmasını vurğulayırlar. Digərləri isə onların bir birindən fərqli olmasını vurğulayırlar.

Məsələn, R.I. Karimullinin fikrinə görə bu müqavilələrin üç ümumi xüsusiyyətini göstərmək olar: onların davamlı xarakterini, əşya üzərində mülkiyyət hüququnun bir tərəfdən digərinə ötürülməsini və verilən pul məbləğinin və ya əşyanın geri qaytarılmasını. Bununla yanaşı, o qeyd edir ki, kredit müqaviləsi daha geniş subyekt tərkibinə malikdir və kredit müqaviləsinin məzmunu və onun xarakterik əlamətləri mülki qanunvericilik tərəfindən kredit müqaviləsini borc müqaviləsinin bir növü kimi müəyyən edilən qənaətinin formalaşmasına kömək edir. [18, s. 12-13] E.A. Suxanov da buna oxşar mövqedən çıxış edir. Onun fikrincə, həm subyekt tərkibinə, həm də predmetinə görə kredit müqaviləsi borc müqaviləsindən daha dar əhatə dairəsinə malik olmasına baxmayaraq, onun xüsusi növünü təşkil edir. [16, s. 224-225]

Belə yanaşmaya əks olan baxışları da qeyd etmək olar. Məsələn, E.A. Pavlodskinin fikrinə əsasən, borc müqaviləsi və kredit müqaviləsi müqavilə münasibətlərinin müstəqil növlərini təşkil edir. [22, s. 18]

Göründüyü kimi, mülki hüquq elmində kredit müqaviləsinin hüquqi təbiətinə dair vahid yanaşma və mövcüd fikrin olmaması, kredit müqaviləsinin tədqiqini zəruri edir və bu mövzunun aktuallığını müəyyənləşdirir.

Həç bir şübhə yoxdur ki, kredit münasibətlərini tənzimləyən əsas hüquq institut kredit müqaviləsidir. Kredit müqaviləsi onun tərəflərinə aid müəyyən hüquq və öhdəliklər yaradır. Azərbaycan Respublikasının (AR) mülki hüquq qanunvericiliyinə əsasən kredit müqaviləsi borc münasibətləri sahəsində mülki hüquq müqavilələrin bir növüdür. Kredit müqaviləsi predmetini müəyyən

məbləgdə pul olan borc müqaviləsi təşkil edir. Kredit müqaviləsi, bir qayda olaraq, müqavilədə tərəflərinin iradəsinə əsaslanır və onlar tərəfindən vahid sənəd imzalanmaqla bağlanır. AR Mərkəzi Bankı tərəfindən qəbul edilmiş "Banklarda Kreditlərin verilməsi Qaydaları"-nın 4.1.17-ci bəndi nəzərdə tutur ki, kredit təşkilatı qismində çıxış edən bank tərəfindən kredit verildikdə, bu təşkilatla borcalan arasında müqavilə yazılı formada imzalanmalıdır. [7] Kredit müqaviləsindən fərqli olaraq, borc müqaviləsi şifahi şəkildə bağlanır. MM-nin 740-cı maddəsinə əsasən, yalnız tərəflərin razılığı ilə belə müqavilə yazılı formadan da bağlana bilər. MM-nin 739.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, borc müqaviləsinə görə, iştirakçılardan biri (borc verən) pula və ya digər əvəz edilən əşyalara mülkiyyət hüququnu digər iştirakçıya (borc alana) keçirməyi öhdəsinə götürür, digər iştirakçı (borc alan) isə aldığı pulu müvafiq olaraq pul və ya eyni keyfiyyətdə və miqdarda olan eyni növlu əşyalar şəklində borc verənə qaytarmağı öhdəsinə götürür. [6] Kredit müqaviləsinin predmetini isə yalnız müəyyən pul məbləği ola bilər. Bu əlamət kredit müqaviləsinin xüsusiyyətini təşkil edir. Kredit müqaviləsinin predmeti borc müqaviləsinin predmetindən daha dar dairəni əhatə edir.

Kredit müqaviləsini borc müqaviləsindən fərqləndirən başqa bir əlamət bu müqavilələrin tərəfləri ilə əlaqədardır. Kredit müqaviləsi mahiyyətcə, müstəqil peşəkar fəaliyyət şəklində nağd pul borcların verilməsi ilə məşğul olan bir təşkilatın gələcəkdə borc alana, müqavilədə müəyyən edilmiş məbləğ və müəyyən şərtlərlə, pul köçürməsinə öhdəsinə götürdüyü, borcalan isə öz növbəsində alınan pul məbləğini qaytarmağı və ondan istifadəyə görə faizləri ödəməyi, habelə müqavilədə nəzərdə tutulmuş digər ödənişləri (o cümlədən kreditin verilməsi ilə bağlı) ödəməyi öhdəsinə götürürdüyü bir sazişdir.

Ümumiyyətlə, mülki hüquq müqaviləsinin hüquqi xüsusiyyətlərini təsvir edərkən onun tərəflərinə, predmetinə və məzmununa xüsusi diqqət yetirilir. Bu kredit müqaviləsinə də aiddir. Adətən, kredit müqaviləsinin iki tərəfi olur - borcverən (kreditor) və borcalan. Sözü geniş mənasında kreditor hüquqi münasibətlərin digər iştirakçı

sından (borcalandan) müəyyən hərəkət etməyi tələb etmək hüququna malik olan tərəfdir. Kredit müqaviləsi üzrə kreditor geri ödəmə, müddətli və ödəniş şərtləri ilə vəsait verən tərəfdir. Kredit müqaviləsi üzrə kreditor qismində yalnız bank və ya digər kredit təşkilatı çıxış edə bilər. Beləliklə kredit müqaviləsinin bir tərəfi mütləq nağd pul borcları verilməsi ilə məşğul müstəqil peşəkar fəaliyyət göstərən təşkilatdır (bank, bank olmayan kredit təşkilatı, kredit ittifaqları). Borc müqaviləsinə aid isə belə bir xüsusi tələb yoxdur. Kredit müqaviləsində borcalan tərəf kimi mülki hüquq münasibətlərinin subyektlərindən hər hansı biri ola bilər. Kredit müqaviləsindən fərqli olaraq, borc müqaviləsinin tərəfləri qismində fiziki şəxslər də çıxış edə bilərlər.

Borcalan tərəf qismində çıxış edən fiziki şəxslərə və təşkilatlara aid qanunvericilikdə heç xüsusi tələblər müəyyən edilməyib. Bir qayda olaraq, kreditor borcalanlara aid sonuncuların kredit qabiliyyəti ilə əlaqədar tələblər irəli sürürlər.

Ödəmə qabiliyyəti borcalanın maliyyə vəziyyətini səciyyələndirir. Bu anlayış altında borcalanın müəyyən edilmiş müddətdə və zəruri həcmdə kreditorun tələblərini təmin etmək başa düşülür. Məsələn, kreditin fiziki şəxsə verilməsində, onun ödəmə qabiliyyətinin dəyərləndirilməsində, kreditor tərəfindən, ilk növbədə, belə fiziki şəxsin əmək stajı və aldığı maaş nəzərə alınır. Borcalan tərəf kimi hüquqi şəxs və ya fərdi sahibkar olduqda, müəssisənin ödəmə qabiliyyətinin təhlili aparılır.

Borcalanın digər göstərici onun kredit qabiliyyətidir. Kredit qabiliyyəti - şəxsin kredit götürmək və kredit müqaviləsinə uyğun olaraq üzərinə götürdüyü öhdəlikləri vaxtında yerinə yetirmək imkanındır.

Kredit qabiliyyətinin səviyyəsi kredit müqaviləsi bağlanarkən bankın və ya digər kredit təşkilatının risklərini qiymətləndirməyə imkan verir. Borcalanın kredit qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi meyarlarına, bir qayda olaraq, kreditin təmin edilməsi üsulları, borcalanın qanunla bağlı problemlərinin olmaması daxildir. Bu cür məlumatlar kreditin verilməsinə dair qəbul edilən qərarada mühüm amil rolunu oynayır. Belə bir informasiyanı kredit tarixçəsi adlandırırırlar. Kredit tarixçəsi öz mahiyyətinə görə məlumatların saxlan-

dığı üsul və formadan asılı olmayaraq kredit tarixçəsi subyektinin cari və ödənilmiş borcları, borc öhdəliklərinin təminatı ilə bağlı, habelə ödəmə qabiliyyətinin və borc öhdəliklərinin icra intizamının qiymətləndirilməsi üçün lazım olan digər məlumatların məcmusudur. Kreditor belə məlumatları "Kredit büroları haqqında" AR-nın 28 oktyabr 2016-cı il tarixli Qanununa uyğun olaraq yaradılmış kredit bürolarına sorğu əsasında ala bilər. [11] Kredit bürosu kommersiya hüquqi şəxsidir. O, "Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında" AR-nın Qanununa müvafiq olaraq dövlət qeydiyyatına götürülmüş kredit tarixçəsi subyektinin kredit tarixçəsini təşkil edən müxtəlif məlumatları toplayır, belə məlumatları saxlayır, təhlil edir və kredit hesabatlarını verir. Bununla yanaşı, kredit bürosu kredit tarixçələrinin tərtib edilməsi və onlardan istifadənin avtomatlaşdırılması üçün xüsusi proqram təminatının hazırlanması və realizə edilməsi; kredit bürolarının fəaliyyətinə aid olan xüsusi ədəbiyyatın və digər məlumat materiallarının realizə edilməsi; kredit tarixçələrinin tərtib edilməsi və onlardan istifadə ilə bağlı məsləhət xidmətlərinin göstərilməsi; kredit tarixçəsi subyektlərinin ödəmə qabiliyyətinin və borc öhdəliklərinin icra intizamının qiymətləndirilməsi və kredit tarixçəsinin subyektlərinə fərdi kredit reytinglərinin verilməsi; statistik tədqiqatların aparılması; kredit bürosunun əsas fəaliyyətini dəstəkləyən digər nəzərdə tutulmuş fəaliyyəti həyata keçirir.

Borcalan tərəfində fiziki şəxs üçün kredit almaq imkanı hüquq qabiliyyəti və fəaliyyət qabiliyyəti haqqında ümumi qaydalarla müəyyən edilir və bu, kredit münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsinin xüsusiyyətlərinə təsir göstərmir. Hüquqi şəxslərə dair müəyyən xüsusiyyətləri qeyd etmək olar. Belə ki, borc alan kimi çıxış edən hüquqi şəxslərin hüquq qabiliyyətinin dairəsi qeyri-kommersiya təşkilatları üçün məhduddur. Yaradılma məqsədi ilə müəyyən edilmiş dərəcədə fəaliyyət qabiliyyətinə malik olan təşkilatlar olduğundan, onların etdikləri əməliyyatlar qanuna, habelə əsas fəaliyyət məqsədlərinə zidd olmamalıdır. Ümumi hüquq qabiliyyətinə malik olan kommersiya təşkilatları üçün borcalan kimi kredit müqaviləsi bağlamaq üçün birbaşa maneələr

yoxdur. İstisna, hüquqi şəxslərin təsis sənədlərində təşkilatın maraqları üçün etibarnamə olmadan fəaliyyət göstərən orqanın və ya şəxsin səlahiyyətlərinin məhdudlaşdırılmasının nəzərdə tutula biləcəyi haldır ki, bu da kredit müqaviləsinin bağlanmasına aid də nəzərdə tutula bilər.

Hər bir ikitərəfli mülki hüquq müqaviləsi kimi, kredit müqaviləsi də tərəflər üçün, yəni həm borcalan, həm də borc verən üçün qarşılıqlı öhdəliklər yaradır. Belə ki, kredit müqaviləsi əsasında kreditör müqavilədə nəzərdə tutulmuş miqdarda və şərtlərdə pul vəsaitini vermək öhdəliyi daşıyır. Öz növbəsində borcalan kredit vəsaitlərini qəbul etməyi və vaxtında ödəməyi, müəyyən edilmiş faizləri ödəməyi öhdəliyi daşıyır. Habelə borcalana kreditdən təyinatı üzrə istifadə etmək öhdəliyi də müəyyən edilə bilər. [2; 3] Borcalanın əsas öhdəliyi vəsaitlərin vaxtında və faizlə qaytarılmasından ibarətdir.

Vəsaitlər tam həcmdə borc verənə verildiyi andan geri qaytarılmış hesab olunur. Belə öhdəlik icra olunana qədər kredit müqaviləsi gücünü saxlayır və kredit vəsaitlərindən istifadəyə görə faizlərin hesablanması dayandırılmır. Bu əlamətə görə də kredit müqaviləsi borc müqaviləsindən fərqlənir.

Beləliklə, borc müqaviləsini kredit müqaviləsindən bir sıra əlamətlərə görə, o cümlədən predmetinə görə, tərəflər üzrə, formasına və ödənişli olub-olmamasına görə fərqləndirmək olar.

Kredit müqaviləsinin məzmunu məsələsinə baxıldıqda onun mühüm şərtlərinin müəyyən edilməsini və bağlanma qaydasının təhlilini də nəzərdən keçirmək lazımdır. Azərbaycanın Mülki Məcəlləsində kredit müqaviləsinin bağlanmasını müəyyən edən xüsusi qaydalar mövcud deyil. Bununla əlaqədar belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, bu müqavilənin bağlanması qaydası mülki-hüquqi müqavilələrin bağlanmasına dair ümumi qaydalara tabedir. Kredit müqaviləsinin əsas şərtlərinə onun predmeti ilə bağlı şərtlər daxildir: kreditin məbləği, onun borcalana verilməsi müddəti və qaydası, kreditdən istifadəyə görə faizlərin məbləği, kredit üzrə faizlərin ödənilməsi müddəti və qaydası. Hüquq doktrinasında predmetindən fərqli olaraq krediti həm də əmtəə və kommərsiya növlərini də qeyd edirlər.

Mülki qanunvericiliyə uyğun olaraq kredit müqaviləsinin predmeti pul vasitələridir. Borclunun mülkiyyətinə pul vəsaitləri daxil olduqda, kreditörün onlara olan mülkiyyət hüququ ləğv olunur. Kreditör yalnız borcluya qarşı tələb etmək hüququnu özündə saxlayır. Ənənəvi olaraq kreditin valyutası manatdır, lakin kredit müqaviləsində kreditin başqa valyutalarda da verilməsi mümkündür.

Kredit müqaviləsinin predmeti ilə vəsaitlərdən istifadəyə görə faizlərin alınması bağlıdır. Əgər müqavilədə pul vəsaitlərin kreditlə verilməsi nəzərdə tutulursa, o zaman faizlər də pul vəsaitləri şəkildə ödənilir. Müqavilə azadlığı prinsipinə uyğun olaraq faizlərin məbləği tərəflərin razılığı ilə müəyyən edilir. Faiz müddətinin etibarlılıq müddəti kreditin verildiyi gündən sonrakı gündən onun son qaytarılmasına qədər müəyyən edilir. Kredit müqaviləsinin müddəti ənənəvi olaraq tərəflərin razılığı ilə müəyyən edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, istehlakçının öhdəliyi bütün kredit məbləğini və ona görə faizləri banka və ya digər kredit təşkilatına köçürdüyü andan yerinə yetirilmiş hesab olunur. [21, s. 80] Kredit müqaviləsinin şərtlərinin pozulması nəticəsində yaranan mübahisələrə dair iddia müddətinin müəyyən edilməsi də vacibdir. Mülki Məcəllənin 373-cü maddəsinə əsasən, müqavilə üzrə tələblər üzrə iddia müddəti üç ildir. Bu, kredit müqaviləsindən irəli gələn kredit öhdəliklərinə də aiddir. AR Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun "Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 373,2 və 384.0.4-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair" 03 iyun 2013-cü il tarixli Qərarı ilə də müəyyən edilmişdir ki, kredit münasibətlərindən yaranan mübahisələrə 3 illik iddia müddəti tətbiq edilir ki, müqavilə üzrə iddia müddətinin axımı müqavilədə müəyyənləşdirilmiş bütün öhdəliklər üzrə icra müddəti bitdikdə başlanır. [2]

Yuxarıda qeyd edilənlərə əsasən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, kredit müqaviləsi müqavilə öhdəliyinin bütün əlamətlərini ehtiva edir. Kredit müqaviləsi konsensual müqavilədir. O tərəflərin mühüm şərtlər üzrə razılığa gəldiyi andan qüvvəyə minir. AR Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu 27 may 2019-cu il tarixli Qərarında qeyd etmişdir ki, kredit müqavilələri, bir qayda olaraq,

konsensual müqavilələrdir və belə müqavilə üzrə hüquq və vəzifələr müqavilənin qüvvəyə mindiyi (imzalandığı) andan yaranır. [4]

Kredit müqaviləsi həmişə əvəzli xarakter daşıyır, çünki bir tərəfdən məqsədi mənfəət əldə etmək olan kredit təşkilatı çıxış edir. Bu əlamətə görə onu borc müqaviləsindən fərqləndirmək olar. Belə ki, borc müqaviləsi əvəzsiz xarakter də daşıya bilər. Məzmununa görə kredit müqaviləsi qaytarma, müddətlik və ödənişlilik prinsiplərinə tabedir.

Qeyd etmək lazımdır ki, mülki hüquq doktrinəsində kreditləşmənin növlərinə və müvafiq olaraq kredit müqaviləsinin növləri ilə bağlı vahid fikir mövcud deyil. Məsələn, E.A. Suxanov kredit müqaviləsinin ayrı-ayrı növləri kimi istehlak kreditlərini müqavilələrini, kredit xəttinin açılması üzrə müqavilələri, hesabın kreditləşdirilməsini, məqsədli kreditləri, onkol kreditlərini (bankın ilk tələbi ilə ödənilməli olan kredit), aksept kreditini və lombard kreditini göstərir. [24, s.914 -915] Fikrimizcə, hüquqi ədəbiyyatda qeyd olunan müxtəlif "kredit müqavilələri" yalnız kreditin iqtisadi münasibətlərini təşkil edir. Məsələn, aksept krediti kredit müqaviləsinə malik olan əlamətlərə malik deyil, çünki aksept kreditinə əsasən bank borcluya pul vəsaitlərin verilməsi dair üzərinə heç bir öhdəlik götürmür. Bu halda söhbət veksellərin köçürülməsinə dair bank əməliyyatlarından gedir. Eyni əsasa görə, "zəmanətli kredit" kredit müqaviləsinin xüsusiyyətlərinə malik deyil. Belə ki, "zəmanətli kredit" əsasən borclu tərəfindən ödəniş edilmədikdə, ödəniş üzrə bütün öhdəlikləri kredit təşkilatı üzərinə götürür. Bu halda kredit təşkilatı borc vermir, o zəmanətçi kimi çıxış edir, yəni yalnız öhdəliklərin icrasına zəmanət verir. Kreditor kimi üçüncü təşkilat çıxış edir. Bu halda borcalan müflis olduqda, zəmanət vermiş kredit təşkilatı (məsələn bank) kreditorun xeyrinə ödənişlərin edilməsindən imtina edə bilməz. "Geri qaytarma krediti" (*ingiliscə - Reimbursement credit*) kimi adlanan kredit də kredit müqaviləsinin xüsusiyyətlərinə malik deyil. Bu kredit növünə əsasən idxalçıya ona xidmət göstərən bank tərəfindən ya əmtəə-nəqliyyat sənədləri girov qoyulması əsasında və ya idxalçı tərəfindən ixracatçının verdiyi vekselin akseptinə görə kre-

dit verilməlidir. Sonuncu halda veksəl üzərinə adətən bankın avalı tələb olunur. Eynisi "overdraft" a aid də demək olar. (*ingiliscə overdraft – nəzərdə tutulandan artıq xərcləmə*). Overdraft kredit təşkilatı (adətən bank) tərəfindən borcalanın cari hesabında pul olmadıqda və ya kifayət qədər pul olmadıqda onun hesablaşma sənədlərini ödəmək üçün müştərinin cari hesabını kreditləşdirmə deməkdir. Bu halda kredit təşkilatı (adətən bank) avtomatik olaraq müştəriyə onun hesabındakı qalıqdan artıq məbləğdə kredit verir. Bu isə borcalan tərəfindən öz öhdəliyinin icrasına zəmanət yaradır. Overdraft adı kreditdən onunla fərqlənir ki, müştərinin hesabına daxil olan bütün məbləğlər borcun ödənilməsinə yönəldilir.

Bəzən overdraftdan istifadəyə görə güzəşt müddəti verilməlidir. Bu müddət ərzində isə kreditdən istifadəyə görə faiz tutulmur. Bu, bankın kredit siyasətindən asılıdır. Fiziki şəxslər üçün overdraft müvəqqəti vəsait ehtiyacı olan borcalan tərəfindən istifadə edilə bilər kreditdir. Kredit resurslarından istifadə faizlidir. Buna görə də, onlar kredit müqavilələrinin ayrı-ayrı növləri kimi təsnif edilə bilər.

Fikrimizcə, kredit müqavilələrinin müxtəlif növlərini fərqləndirmək üçün əsas kimi yeni münasibətlər tipinin yaranmasına səbəb olmayan, lakin kredit müqaviləsinin onun klassik mənasında konkretləşdirən, və ya dəyişdirən xüsusi əlamətlərin olması götürülməlidir.

Mülki dövriyyədə kreditləşmənin əmtəə və kommersion krediti kimi formaları da geniş yayılmağa başlamışdır. Bununla belə, kreditləşmənin bu formaları ölkəmizin mövcud mülki qanunvericiliyində öz hüquqi təsbitini almayıb. Müqayisə üçün, Rusiya Federasiyasının Mülki Məcəlləsində borc və kredit təşkilatları 42-ci fəsildə birləşdirilib. Bununla belə, onların hər birinə ayrıca bir paragraf həsr edilmişdir. Həmçinin, əmtəə və kommersion kreditləri ayrıca paragrafa ayrılmışdır. Bununla belə, əmtəə krediti ilə bağlı normaların təhlili əmtəə kreditinin nə olduğu barədə aydın təsəvvür formalaşdırmır. Belə ki, borc müqaviləsinin predmeti əmtəə krediti müqaviləsinin predmeti ilə üst-üstə düşür. RF-nın Mülki Məcəlləsində müqavilənin predmetinə pul, ümumi xüsusiyyətlərlə müəyyən edilmiş əşyalar və ya qiymətli

mətli kağızlar daxilirsə, əmtəə krediti müqaviləsinin predmetinə yalnız növ əlamətlərinə görə müəyyən edilən əşyalar daxildir.

Ukraynanın MM-də borc, kredit və bank depoziti 71-ci fəsilə birləşdirilib və onların hər birinə xüsusi bir paragraf həsr edilib. Eyni zamanda, kommersiya krediti kredit müqaviləsinin ayrıca növü hesab edilir və ona ayrıca bir maddə (1057-ci maddə) həsr edilib. Bununla belə, həmdə kommersiya kreditinin məzmunu borc müqaviləsinin məzmunu ilə əhatə olunur.

Fikrimcə, Azərbaycanın mülki qanunvericiliyində də kredit müqaviləsi və onun məzmununu müəyyən edən normalar ayrıca olan mülki müqavilə növündə göstərilməlidir. Azərbaycanın MM-də əmtəə krediti müqaviləsi və kommersiya krediti müqaviləsi qeyd edilmir. Kredit müqaviləsi yalnız pul vəsaitin verilməsi formasında müəyyən edilir. Lakin əmtəə krediti müqaviləsinə borc haqqında normalar şamil edilə bilər. Nəzərdə tutulur ki, əmtəə kreditinə başqalarının vəsaitlərindən istifadəsinə görə faizlərin alınmasını da daxildir. Belə ki, özgə vəsaitindən istifadə üçün faizlər, əgər müqavilədə faizlərin hesablanması üçün daha qısa müddət müəyyənləşdirilməyibsə, həmin vəsait məbləğinin kreditora ödənilməsi günə qədər tutulur (MM-nin 449.4-cu maddə). Faizlərin məbləği pul öhdəliyinin və ya onun müvafiq hissəsinin yerinə yetirildiyi günə bankın uçot dərəcəsi ilə müəyyən edilir. Bankın uçot dərəcəsi AR-nın Mərkəzi Bankı tərəfindən müəyyən edilir.

Əmtəə krediti müqaviləsinə kredit müqaviləsindən bir sıra əlamətlərə görə fərqlənir. Birincisi, əmtəə krediti müqaviləsinin predmeti pul vəsaitləri deyil.

İkincisi, əmtəə krediti müqaviləsi kredit təşkilatlarının iştirakı olmadan hüquqi və fiziki şəxslər arasında birbaşa bağlanıla bilər.

Bu iki fərqləndirici xüsusiyyət ona dəlalət edir ki, əmtəə krediti alınmış əşyaların qaytarılması öhdəliyinin icra edilməsində müəyyən müddətin olması ilə dəyişmə kimi təsnif edilə bilər.

Üçüncüsü, söhbət malların assortimentinə, onların keyfiyyətinə və kəmiyyətinə dair tələblərə (əmtəə krediti müqaviləsi üçün mühüm şərtlərdir) uyğun olmasından getdikdə, əmtəə krediti müqaviləsinə alqı-satqı haqqında müddəalar tətbiq edilə bilər.

viləsinə alqı-satqı haqqında müddəalar tətbiq edilə bilər.

Bu əlamət isə əmtəə krediti müqaviləsinə kredit müqaviləsinin və alqı-satqı müqaviləsinin unsurlarını özündə birləşdirən mülki hüquq müqaviləsi kimi müəyyən etmək üçün əsas yaradır.

Kommersiya kreditini mahiyyət etibarını ilə ödəniş üzrə öhdəliyin icrasında bir tərəfə möhlət verilməsinə imkan verən hər hansı bir müqavilənin şərti kimi müəyyən etmək olar.

Müqavilədə başqa hal nəzərdə tutulmadığı halda, həm də borc və kredit üzrə müddəalar kommersiya kreditinə də şamil edilir. Kommersiya krediti müqaviləsi konsensual xarakter daşıyır. O, kredit müqaviləsi kimi onun iştirakçılarına dair ikitərəfli qarşılıqlı hüquq və vəzifələr yaradır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, kommersiya krediti müqaviləsi yalnız müəssisələr arasında bağlanıla bilər. Kommersiya krediti müəssisələrin bir-birinə məhsul şəklində verdikləri borcdur. Kommersiya kreditinin əsas aləti vekseldir ki, onun vasitəsilə rəsmiləşdirilir. Onun tərəfi təkcə kredit təşkilatları deyil, həm də vətəndaşlar və hüquqi şəxslər ola bilər. Kommersiya kredit müqaviləsi vəsaitlərin istifadəsi üçün faiz nəzərdə tutur. Kommersiya kreditin xüsusiyyəti həm də ondan ibarətdir ki, bu müqavilənin iştirakçılarından birinin kredit təşkilatı olması şərt deyil. Kommersiya kreditini, məsələn, adi kreditdən fərqləndirən digər xüsusiyyətləri də göstərmək olar. Belə ki, bank kreditindən fərqli olaraq kommersiya kreditində faiz dərəcəsi daha aşağı olur. Adi kreditin obyekt pul vəsaitləri olduğu halda kommersiya kreditinin obyekt dəyərin əmtəə formasıdır. Adi kredit həm əmtəə tədavülünə, həm də kapital yığılmasına xidmət edir. Kommersiya krediti isə yalnız əmtəə tədavülünə xidmət göstərir. Adi kredit məhdudiyyətsiz də ola bilər. Kommersiya kreditində kredit xətti və hərəkəti ünvanlıdır. Adi kreditin (məsələn bank kreditin) məhdudiyyətsizdir dedikdə, əsasən kreditləşmənin məbləği və müddətinin məhdudlaşmaması nəzərdə tutulur. Kommersiya kreditində isə kredit xətti və hərəkəti ünvanlı olmaqla əmtəə istehsalçıdan istehlakçıya, ya da sonrakı satışla məşğul olan ticarət şirkətinə ötürülür.

Yuxarıda göstərilən fərqləri nəzərə alaraq, hü-

quq doktrinasında əmtəə və kommersiya kreditlərinin kredit müqaviləsinin ayrı-ayrı növləri kimi ayrılması məsələsi mübahisəlidir. [12, s. 212]

Bu kredit əqdləri subyekt tərkibi, predmeti və digər mülki-hüquq müqavilələrin (məsələn, alqı-satqı müqaviləsinin) elementlərinin mövcudluğu növündə kredit müqaviləsindən fərqləndirici xüsusiyyətlər ilə xarakterizə olunur. Bu səbəbdən əmtəə və kommersiya kreditini kredit müqaviləsinin ayrıca növləri kimi yox, borc münasibətlərinin ayrıca olan növləri qismində ayırmaq daha məntiqli görünür.

Kredit müqavilələrinin ayrıca növlərinə istehlak kreditini, ipoteka kreditini, məqsədli krediti, dövlət kreditini aid etmək olar. Belə ki, onlar əmlak münasibətlərinin ayrı-ayrı növlərini tənzimləmir. Onlar yalnız kredit müqaviləsinin bəzi xüsusi şərtlərini müəyyənləşdirir.

Kredit müqavilələrində vəsaitlərin yalnız şəxsi ehtiyacların ödənilməsi üçün istifadə edilməsi nəzərdə tutula bilər. Belə növ kredit müqavilələri istehlak müqavilələri adlandırılır. Onların özəlliyi ondadır ki, onlar fərdi şəxslər tərəfindən sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqəli deyillər.

Bu kredit üzrə pul vəsaitləri şəxsi ehtiyacları ödəmək üçün istifadə edilməlidir.

İstehlak krediti müqaviləsi ümumi və xüsusi şərtləri mövcuddur. Bununla belə, istehlak krediti digər müqavilələrin əlamətlərini və ya ünsurlərini) da ehtiva edə bilər. Belə bir müqavilənin ümumi şərtləri, bir qayda olaraq, kreditör tərəfindən sonrakı istifadə edilməsi üçün birtərəfli qaydada müəyyən edilir.

Kredit müqaviləsində tərəflərin adları, qarşılıqlı tələblər, kreditin ödənilməsi valyutası, faiz dərəcələri və digər şərtlərlə yanaşı, ümumi tələblərə iddialar üzrə mübahisələrin məhkəmə yurisdiksiyası haqqında şərtlər də ola bilər. Xüsusi şərtlərə ənənəvi olaraq kreditin məbləği, müqavilənin müddəti, öhdəliyin pozulmasına görə məsuliyyət aiddir. [26, s. 167]

İstehlak krediti müqaviləsi mülki dövriyyə iştirakçılarının şəxsi məqsədlərinə nail olmaq vasitəsi kimi müəyyən edilə bilər. Onun öz xüsusi predmeti və subyekt tərkibini var. Bu baxımdan onu kredit müqaviləsinin bir növü kimi ayırmaq olar.

Kredit müqavilələrini onların təminatlarından

asılı olaraq ayrı-ayrı növlər kimi təsnif etmək olar. Kredit müqaviləsi təminatla bağlanarkən, eyni zamanda borcalan üçün müəyyən öhdəliklər üzrə müqavilələr formalaşır. Kreditin təmin edilməsi (məsələn girov şəklində) bankın və ya digər kredit təşkilatının kreditin ona qaytarılmasını təmin etmək üçün bir zəmanət kimi çıxış edir. Ümumiyyətlə, kreditlər ipoteka (daşınmaz əmlakın girovu), daşınar əmlakın girovu (o cümlədən qiymətli kağızlar), bank zəmanətləri və digər vasitələrlə təmin oluna bilər. Buna görə də, borcalan kredit vəsaitlərini qaytarmaq öhdəliyini pozduqda, kredit təşkilatı alınmanı girov qoyulmuş əmlakın üzərinə yönəldə bilər, habelə kreditə verilmiş pul vəsaitlərini və onlara görə toplanmış faizləri vaxtından əvvəl almaq hüququna malikdir. “İpoteka haqqında” AR-nın 15 aprel 2005-ci il tarixli Qanunu təminatlı kredit müqaviləsi üzrə kreditörə borclu arasında münasibətləri daha ətraflı tənzimləyir. [9] Məsələn, bu sənəddə ipoteka müəyyən edilən əmlak girov qoyulanda (kredit müqaviləsi üzrə borcalanda) sahiblik və istifadədə qalmasını, eyni zamanda onun sərəncam vermək imkanının məhdud olduğunu göstərən bir qayda nəzərdə tutur. Məsələn, bu sənəddə əsasən ipotekaya qoyulan əmlakın girov qoyanın (kredit müqaviləsi üzrə borcalanın) sahibliyində və istifadəsində qalmasını nəzərdə tutan müddəə əks olunmuşdur. Lakin bu halda borcalanın ipotekaya qoyulan əmlakın üzərində sərəncam vermək hüququ məhduddur (qanunun 30-cu və 31-ci maddələri). “İpoteka haqqında” AR Qanununun 43.4-43.8 və 48-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair AR Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 1 iyul 2022-ci il tarixli qərarına əsasən: “İpoteka müqaviləsi üzrə ipoteka saxlayanın əmlak mənafeyinin qorunması, əsas öhdəliyin icrasının təmin olunmasında yarana biləcək təhlükənin qarşısının alınması baxımından “İpoteka haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 30.1 və 31.1-ci maddələri ipoteka saxlayanın yazılı razılığı olmadan ipoteka predmetinə sərəncam verilməsi haqqında əqdin etibarsızlığını müəyyən edir. İpoteka saxlayanın ipoteka predmetinin özgəninkiləşdirilməsi ilə bağlı razılığın verilməsindən imtina barədə qərarı əsaslandırılmış olmalı və imtinanın səbəbləri göstərməlidir. İpoteka qoyan öz

növbəsində həmin qərarı məhkəmədə mübahisələndirə bilər". [10]

“İpoteka haqqında” qanunda qeyd edilir ki, ipoteka kredit müqavilələrdən başqa, borc, alqı-satqı, podrat və başqa mülki-hüquqi müqavilələrdən irəli gələn həqiqi tələblər təmin edilə bilər (maddə 3). Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ipoteka təkcə kreditə verilmiş pul məbləğinin qaytarılmasını təmin etməyə yönəlməyib, o həmçinin öhdəliyin icra edilməməsi və ya lazımınca icra edilməməsi, o cümlədən gecikdirilməsi nəticəsində dəbbə pulu və (və ya) vurulmuş zərərin əvəzinin ödənilməsi üçün tam həcmdə təmin edilməsinə yönələ bilər (maddə 4.1.3).

O, həmçinin pul vəsaitlərindən əsassız istifadəyə görə faizlərə, məhkəmə xərclərinə və girov qoyulmuş əmlakın satışı ilə bağlı xərclərə dəşamil edilir. Bundan əlavə, sığorta üzrə xərclər də girov qoyulmuş əmlakın hesabına təmin edilə bilər.

Əmlakın girov qoyulması da yeni münasibətlər yaratmır. O borcalanın kredit təşkilatı qarşısında öhdəliklərinin yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün nəzərdə tutulub, bu isə kredit müqaviləsi üçün yalnız əlavə şərtidir. Bu baxımdan, təminat əlaməti kredit müqaviləsinin təsnifatı üçün əsas kimi müəyyən edilə bilər.

Praktikada kredit müqavilələrini kredit vəsaitlərindən istifadə məqsədinin mövcudluğuna görə də ayrı-ayrı növlərə ayırmaq olar. Bu baxışdan kredit müqavilələrini məqsədli və məqsədi göstərilməyən növlərə bölmək olar. Müəyyən bir məqsədlə verilən kreditlər məqsədli kreditlər adlanır. Məqsədli kredit müqaviləsi bağlanarkən, müqavilədə onun hansı məqsədə yönəldilməsi göstərilir - vəsaitlərin mümkün istifadə dairəsi müəyyən edilir. Adi kreditdən fərqli olaraq məqsədli kreditləri onun verildiyi məqsəddən başqa heç nəyə xərcləmək olmaz. *Məqsədli kreditlərin* aşağı faiz dərəcəsi, kreditin yüksək kredit məbləği və kreditləşmənin uzunmüddətliyi kimi üstünlüklərini göstərmək olar. Bu cür sərfəli şərtlər bankın kreditin məqsədini bildiyi üçün onun qaytarılması riskini asanlıqla hesablaya bilməkdir. Bundan savayı, məqsədli kreditlərin əksəriyyəti mülkiyyətin girov qoyulması şərti ilə tərtib olunur.

Vəsaitdən müəyyən məqsədlər üçün istifadə etmək şərti ilə müqavilə bağlayarkən borcalan borc

verənin məqsədli istifadəsinə nəzarət etmək üçün şərait yaratmağa borcludur. Borclu sərf etdiyi pul vəsaitlərinə görə kredit təşkilatına hesabat verməlidir. Həmçinin bu cür kreditlərin digər mənfi xüsusiyyətlərindən biri də kreditin alınmasının çətin və uzunmüddətli bir proses olmasıdır.

Bu halda, təyinatı üzrə istifadəyə dair şərtin yerinə yetirilməməsinə görə də məsuliyyət tədbiri nəzərdə tutulur: borc verənin kredit müqaviləsinin sonrakı icrasından imtina etmək, habelə borcalandan vəsaitin vaxtından əvvəl qaytarılmasını və ondan istifadəyə görə faizlərin ödənilməsi tələb etmək hüququ yaranır. Məqsədli kreditlər arasında ən çox rast gəlinən ipoteka, avtomobil kreditləri, təhsil kreditləri və təsərrüfata olan kreditlərdir. Məqsədli kredit üçün xüsusi müddəalar qanunbericilikdə nəzərdə tutulmayıb. Çox güman ki, məqsədli istifadə şərti yalnız əsas kredit müqaviləsinə əlavə şərt kimi çıxış etdiyi səbəbdən.

Lakin təminatlı kredit müqavilələrindən fərqli olaraq, borcalanın kredit vəsaitindən təyinatı üzrə istifadə etmək öhdəliyini praktikada rəsmiləşdirmək, məsələn, xüsusi prosedurlar tələb edən əmlak girovu ilə müqayisədə, daha asandır.

Daşınmaz əmlak girovunda belə bir şərtin olması girovun dövlət qeydiyyatının tənzimlənməsi, əmlakın saxlanılmasının təmin edilməsi zərurəti ilə izah olunur. Bu baxımdan belə qənaətə gəlmək olar ki, məqsədli istifadə məcburi şərtinin zəruriliyini nəzərdə tutan kredit münasibətlərinin tənzimlənməsinə yönəlmiş hər hansı bir xüsusi qanununun qəbuluna heç bir zərurət yoxdur.

Kredit xətti müqaviləsi də kredit müqaviləsinin bir növünü təşkil edir. Ümumiyyətlə, bir çox ölkələrdə kredit xətləri geniş tətbiq olunan kreditləşmə növlərindən birinə kimi baxılır. Belə müqavilələr müxtəlif dövlətlərdə “baş kredit razılaşması”, “kredit xətti müqaviləsi”, “çərçivə müqaviləsi”, “ümumi şərtlər müqaviləsi”, “açıq şərtlərlə razılaşma” və s. kimi tanınır. Məsələn, Rusiya Federasiyasında belə müqavilələr “çərçivə müqaviləsi”, “baş razılaşma”, “açıq şərtlərlə razılaşma” adlandırılır. Almaniya mülki qanunvericiliyinə görə, çərçivə sazişinə müvafiq olaraq bağlanan müqavilələr kredit xətti müqaviləsinin şərtlərinə uyğun olmalıdır. Bu cür kreditləşmə AR-da da tətbiq olunur. 2017-ci il 29 noyabrında AR

Prezidentinin tərəfindən “Azərbaycan Respublikasının İpoteka və Kredit Zəmanət Fondunun fəaliyyətinin təmin edilməsi haqqında” Fərman imzalanmışdır. Bu sənədin 3 nömrəli əlavəsi “Sahibkarlar tərəfindən manatla alınan kreditlərə təminat verilməsi Qaydası” adlandırılır. Bu Qaydaların 2.1.8-ci yarım bəndində kredit xətti anlayışı müəyyən edilmişdir. Bu anlayış altında kredit müqaviləsinə uyğun olaraq tam və ya qismən istifadə edilə bilən, faiz dərəcəsi kredit xəttinin yalnız istifadə olunmuş hissəsinə hesablanan və yuxarı həddi müəyyənləşdirilmiş bank krediti başa düşülür. Bundan əlavə, 2013-cü il 11 mart tarixli AR Mərkəzi Bankının Qərarı ilə təsdiq olunmuş “Mərkəzləşdirilmiş Kredit Reyestrinin aparılması və istifadəsi Qaydaları”nın 1.3.1-ci yarım bəndində açılmış kredit xətləri kredit anlayışının tərkibinə daxil edilmişdir. Kredit xətti müqavilələri bank müştərilərinin rahatlığını, maliyyə xidmətlərinə çıxış imkanlarını sadələşdirmək məqsədi daşıyır. Bu cür müqavilələrə görə, bank müştərinin müraciətinə əsasən tərəflərin qarşılıqlı razılığı ilə müəyyən edilmiş qaydada onun kredit müraciəti üzrə tədbir görməyi öhdəsinə götürür. Kredit xətti müqaviləsinin məqsədi tərəflərin gələcək mülki münasibətlərinin təşkilidir. Kredit xətti müqaviləsində tərəflər gələcəkdə bağlanacaq müqavilələrin əsas şərtlərini aydın müəyyən etməlidirlər. Təcrübədə belə şərtlər kredit xətti müqaviləsində, onun tərkib hissəsi olan kredit razılaşmasında və ödəniş planında müəyyən olunur. Kredit xətti müqaviləsinin tətbiqi beynəlxalq təcrübədən irəli gəlməklə bank sektorunda müştərilərin maliyyə resurslarına effektiv çıxış imkanlarının yaradılması məqsədi daşıyır. Kredit xəttinin açılması nəticəsində müştəri daha qısa zamanda bankdan kredit ala bilər, həmçinin müqavilədən irəli gələn faiz öhdəliyi müştəri tərəfindən kredit götürüldükdən sonra və istifadə olunmuş məbləğə münasibətdə əmələ gəlir. Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, MM-nin 324.4, 385.1, 386.1, 405.1 və 739-cu maddələrinə uyğun olaraq tərəflərin iradə ifadəsini əks etdirən və onların qarşılıqlı hüquq və vəzifələrini müəyyən edən kredit xətti müqaviləsi niyyət razılaşması deyil, müqavilə kimi qəbul olunmalıdır. [3]

Azərbaycanın MM investisiya krediti almaq

imkanını birbaşa nəzərdə tutmur. Lakin qadağan da etmir. “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” AR-nın 22 iyun 2022-ci il tarixli Qanununun 6-cı maddəsində (İnvestisiya fəaliyyətinin təşviqi) hətta güzəştli şərtlərlə kreditlərin verilməsinin mümkünlüyü nəzərdə tutulur (m/ 6.1.2) [8]. Bu halda investisiya krediti bankla şəxs arasında biznesin inkişafı üçün pul vəsaitin verilməsinə dair müqavilə şəklində ola bilər. Belə müqavilədə vəsaitin verilməsi əsasında bank tərəfindən mənfəətin bir hissəsinin alınması şərtləri nəzərdə tutula bilər. Eyni zamanda, bank investor olmaqla müəssisənin müəyyən risklərini öz üzərinə də götürə bilər. Bu baxımdan, bizim fikrimizcə bu tip müqavilələrin bağlanması o halda mümkündür ki, təqdim edilən investisiya proqramı kredit təşkilatını (məsələn, bankı) təmin etsin. Belə bir müqavilənin bağlanması üçün borcalan cəlbədicə və əsaslandırılmış investisiya proqramını tərtib etməlidir. Bu proqramda borcalan tərəf müəssisənin maliyyə müstəqilliyini, investisiya risklərini göstərməli və investorların cəlb edilməsi üçün inandırıcı əsaslandırıcı təqdim etməlidir. Bundan əlavə, layihənin mühüm bir tərkib hissəsini onun biznes planı təşkil edir. Belə bir biznes planında bank vəsaitlərinin tələb olunduğu layihənin ətraflı təsviri verilməlidir. Həmçinin təsis sənədləri, maliyyə hesabatları və pul vəsaitlərin girovunu təmin edən sənədlər də əlavə edilməlidir. [13, s. 117] AR qanunvericiliyində investisiya müqaviləsinin bağlanması “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” AR-nın 22 iyun 2022-ci il Qanununun 8-ci m. ilə nəzərdə tutulub. Müqayisə üçün qeyd etmək lazımdır ki, Rusiyanın mülki qanunvericiliyi də investisiya müqaviləsi bağlamaq imkanını nəzərdə tutur. Ukrayna qanunvericiliyində də investisiya müqaviləsi birbaşa nəzərdə tutulmur. Lakin inkar da edilmir. Ukrayna MM-nin normalarına əsasən, tərəflər mülki qanunvericilik ilə nəzərdə tutulmayan, lakin onun ümumi əsaslarına uyğun gələn müqavilə bağlamaq hüququna malikdirlər. (MM-nin 6-cı m.) İnvestisiya müqaviləsi də belə müqavilələrə aid edilir. 19 yanvar 2011-ci ildə Ukraynanın Ali Təsərrüfat Məhkəməsi kassasiya qaydasında şikayətə baxarkən, belə bir qərara gəlmişdir ki, investisiya müqaviləsi Ukrayna MM-si ilə nəzərdə tutulmayan mülki

hüquq müqavilələrin xüsusi bir növüdür və investisiya qoyuluşunun predmetindən və məqsədlərindən asılı olaraq mülki-hüquq müqavilələrinin müxtəlif növlərinə aid müddəalarını nəzərdə tutma bilər. Həmçinin, bu müqavilə onun tərəflərinin həm pul, həm də əmlak hüquqlarını (vəzifələrini) nəzərdə tutur. [23]

İnvestisiya krediti aid də demək olar ki, heç bir yeni münasibətlər yaranmır, çünki biznesin inkişafı üçün vəsaitin verilməsi şərti əsas yov, əlavə bir şərtidir.

İnvestisiya krediti mülki dövriyyə iştirakçılarının məqsədlərinə çatmaq vasitəsi kimi müəyyən edilə bilər. Bu baxımdan kredit müqavilələrinin müəyyən növlərini ayırd etmək üçün bu meyardan istifadə edilməsi ədalətli görünür. Kredit müqaviləsinin bir növünü də banklararası kredit təşkil edir. Banklararası kredit anlayışı altında bankların birində resurs çatışmazlığı olduqda digər bankda isə artıq resurs olanda onların bir-birlərinə verdikləri kreditlər başa düşülür.

Qeyd etmək lazımdır ki, praktiki olaraq banklarda vaxtaşırı sərbəst kredit resursları yaranır. Bu sərbəst resurslardan gəlir əldə edilməsi üçün, banklar onları digər borcalan banklara yerləşdirməyə çalışırlar. Resursların bu cür yerləşdirilməsi banklar üçün təminatlıdır. Banklararası kredit bazarında yeni açılmış və fəaliyyətə başlamış banklar da hələ kifayət qədər müştəri toplaya bilmədiklərindən aktiv kreditor kimi çıxış edə bilməzlər.

Kreditin bu formasında resursların bölüşdürülmə şərtləri və müddətləri müxtəlifdir. Beynəlxalq təcrübədə belə kreditlərin 1,3 və 6 aylıq növləri daha çox istifadə olunur. Bu kreditlərin həddi isə bir gündə bir neçə il arasındadır. Birjadankənar banklararası bazarda kreditlərin verilməsi və bağlanması şərtləri kommersiya banklarının özləri tərəfindən müəyyən edilir. Lakin bu münasibətlərin əsasında kredit münasibətlərinin subyekt kimi borcalan-bankın qiymətləndirməsi durur. Banklararası kreditlər kredit müqavilələri ilə rəsmiləşdirilir. Banklararası kredit təminatlı da verilmə bilər. Lakin buna baxmayaraq, banklararası kredit müqavilələrinin əksəriyyəti müəyyən təminatın təqdim olunması ilə aparılır.

Banklararası müqavilələrin çox hissəsi müddətli formada bağlanır. Lakin müqavilə müddət-

siz formada da bağlana bilər. Müddətsiz müqavilədə faiz dərəcəsi onun bütün fəaliyyət müddətində dəyişməz qalır. Müddətli müqaviləyə əsasən isə faiz dərəcəsinə onun bazarda cari vəziyyətlə bağlı səviyyəsinə görə yenidən baxılır.

Yeni kredit müqaviləsi üzrə borcalanların aldığı kredit vəsaitləri hesabına ilkin kreditin ödənilməsinin hüquqi quruluşu da mövcuddur. [17, s. 112] Belə quruluş yenidən maliyyələşdirmə adlanır və adətən kreditləşmə şərtlərini yaxşılaşdırmaq üçün istifadə olunur. Belə bir prosedura Mərkəzi Bank və kredit təşkilatlarının münasibətləri də aid etmək olar. Belə ki, AR-nın Mərkəzi Bank haqqında qanununun 33-cü maddəsinə əsasən pul siyasətinin həyata keçirilməsi məqsədilə Mərkəzi Bank tərəfindən kredit təşkilatlarının yenidən maliyyələşdirilməsi həyata keçirilir. Bu zaman verilən kreditlər dövlət qiymətli kağızları, dövlətin və digər etibarlı emitentlərin qantiyaları və zəminliyi, xarici valyuta, qızıl, müxtəlif formada qiymətli metallar və digər aktivlərlə təmin olunmalıdır. [5] Bu kreditləşmə metodunun yenidən maliyyələşdirmə adlandırılmasına baxmayaraq, o, eyni kredit müqaviləsinə əsaslanır.

Onun özəlliyi yalnız ondan ibarətdir ki, bu müqavilə çərçivəsində alınan vəsait yeni öhdəlik qəbul etməklə artıq mövcud olan öhdəliyi yerinə yetirmək üçün nəzərdə tutulur. Əgər “yenidən maliyyələşdirmə” anlayışı bank təşkilatları ilə vətəndaşlar arasında münasibətlərlə məhdudlaşdırılarsa, o zaman onlar məqsədli kreditləşməyə bitişik münasibətlər olacaqdır. Deməli, onlar yeni münasibətlər növünü yaratmır, və buna müvafiq olaraq, bu əsas müxtəlif müqavilələr növlərinin təsnifatı üçün meyar kimi götürülə bilməz.

Beləliklə, aparılmış təhlilə əsasən belə nəticəyə gəlmək olar:

1) kredit müqaviləsi əmlak dövriyyəsi sahəsində kredit münasibətlərinin tənzimlənməsinə yönəlmiş mülki-hüquqi müqavilədir. Kredit müqaviləsinin predmetini ödənişli kredit münasibətləri təşkil edir. Belə münasibətlərdə kreditor kimi, bir qayda olaraq, müstəqil peşəkar fəaliyyət formasında pul kreditlərinin verilməsi ilə məşğul olan təşkilatlar çıxış edirlər;

2) kredit müqavilələrinin müxtəlif növlərini fərqləndirmək üçün əsas kimi yeni münasibətlər

növü yaratmayan, lakin kredit müqaviləsini dəqiqləşdirən, əlavə edən və ya dəyişdirən xüsusi əlamətlərin mövcud olmasıdır;

3) hüquq ədəbiyyatında hərdən kredit müqavilələrinin ayrı-ayrı növləri kimi qeyd edilən əmtəə və kommərsiya kreditlərini Azərbaycanın mövcud mülki qanunvericiliyi nöqtəyindən borcun ayrı-ayrı növlərinə aid edilməsi daha düzgündür;

4) kredit müqavilələrinin ayrı-ayrı növlərinə

istehlak kreditini, məqsədli krediti, investisiya kreditini, banklararası krediti, yalnız xüsusi hüquqi tənzimləməni formalaşdıran xüsusi şərtləri müəyyən edən kredit xətti müqaviləsi aiddir;

5) kredit müqaviləsinin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, Azərbaycan Mülki Məcəlləsində kredit müqaviləsi və onun məzmununu müəyyən edən qaydalar ayrıca fəsildə işıqlandırılması məqsədmüvafiqdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı:

1. Allahverdiyev, S.S. Azərbaycan Respublikasının mülki hüquq kursu. III cild. Xüsusi hissə. II nəşr. «Digesta» nəşriyyatı. Bakı, 2009. 1048 s.

2. “Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 373,2 və 384.0.4-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair” Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 03 iyun 2013-cü il tarixli Qərarı // <https://www.constcourt.gov.az/az/decision/257>

3. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 477.0.1-ci maddəsinin həmin Məcəllənin 470.2-ci maddəsi və “İpoteka haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.0.8 və 10.5-ci maddələri, eləcə də Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 269.11 və 307.4-cü maddələrinin, “İpoteka haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 3.2 və 10.5-ci maddələri ilə əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair 31 may 2018-ci il Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi plenumunun qərarı // <https://e-qanun.az/framework/39370>

4. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 746-cı maddəsinin istehlak kreditlərinə tətbiqinin mümkünlüyü baxımından şərh edilməsinə dair 27 may 2019-cu il Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi plenumunun qərarı // <https://e-qanun.az/framework/47149>;

5. Azərbaycan Respublikasının “Mərkəzi Bank haqqında” 10 dekabr 2004-cü il tarixli Qanunu // https://e-qanun.az/framework/5530#_edn1

6. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi // Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik toplusu, 2000-ci il, № 4, maddə 250.

7. Banklarda kreditlərin verilməsi Qaydaları // <https://uploads.cbar.az/assets/5ee281fad6831bd8d77a7b14f.pdf>

8. “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının 22 iyun 2022-ci il tarixli Qanunu // <https://e-qanun.az/framework/50048>

9. İpoteka haqqında Azərbaycan Respublikasının 15 aprel 2005-ci il tarixli Qanunu // <https://e-qanun.az/framework/9902>

10. “İpoteka haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 43.4-43.8 və 48-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 1 iyul 2022-ci il tarixli Qərarı // “Respublika” qəzeti 21 iyul 2022-ci il, № 151

11. “Kredit büroları haqqında” Azərbaycan Respublikasının 28 oktyabr 2016-cı il tarixli Qanunu // Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2016, № 12, maddə 1997.

12. Агафонов И.С. Особенности модели договора товарного кредита // Вестник АКСОР. – 2009. – № 4 (11). – С. 212.

13. Арепьева А.И. Банковский инвестиционный кредит и инвестиционный налоговый кредит: особенности, формы, методы // Фундаментальные основы инновационного развития науки и образования: материалы научн.-практич. конференции, 2019. – С. 117.

14. Банковское право Российской Федерации. Общая часть: учебник / под ред. Б.Н. Топорнина. – М.: Юрист, 1999. – С. 189.
15. Брагинский, М.И., Витрянский, В.В. Договорное право: Книга пятая. В 2 т. Т. 1. – С. 210-214.
16. Гражданское право: учебник. В 2 т. Т.1 / под ред. Е.А. Суханова. – М.: БЕК, 2016. – С. 224-225.
17. Исаева, Е.В. Правовое регулирование мер воздействия Банка России на кредитные организации. – М., 2018. – С. 112.
18. Каримуллин Р.И. Права и обязанности сторон кредитного договора по российскому и германскому праву. – М., 2001. – С. 12-13.
19. Компанец Е.С., Полонский Э.Г. Применение законодательства о кредитовании и расчетах. – М.: Юридическая литература, 1967. – С. 69.
20. Куник, Я.А. Кредитные и расчетные отношения в торговле. – М.: Экономика, 1970. – С. 7.
21. Михеева И.Е. Срок возврата кредита: актуальные проблемы теории и практики // Актуальные проблемы российского права. – 2017. – № 6 (75). – с. 80.
22. Павлодский Е.А. Договоры организаций и граждан с банками. – М.: Статут, 2000. – С. 4
23. Постановление Высшего хозяйственного суда Украины от 19 января 2011 года. Дело № 15/486- // <https://pravo.ua/articles/o-pravovoj-prirode-investicionnogo-dogovora/>
24. Российское гражданское право: учебник. В 2 т. Т.2. – М.: Статут, 2011, - с. 914-915.
25. Срибная, Е.А. Исследование сущности кредита / Е.А. Срибная, О.А. Андропова, И. Ибраимов // Региональная экономика. – 2019. – № 4. – с. 1-7.
26. Федулина Е.В. Гражданско-правовая защита прав заемщика по договору потребительского кредита: займа. – Уфа, 2015. – С. 167.

Вафа Исмаилова

**Сравнительно-правовой анализ долговых и кредитных договоров,
регулирующих кредитные отношения**

В статье автор проводит сравнительно-правовой анализ как сходных, так и различных признаков долговых и кредитных договоров, регулирующих кредитные отношения. На основании проведенного исследования автор выдвигает ряд предложений по совершенствованию действующего гражданского законодательства Азербайджанской Республики с целью установления оптимальной модели правового регулирования кредитных отношений и научно их обосновывает.

Vafa Ismailova

Comparative legal analysis of debt and loan agreements regulating credit relations

In the article, the author conducts a comparative-legal analysis of both similar and different features of debt and credit agreements regulating credit relations. Based on the conducted research, the author puts forward a number of proposals for the purpose of improving the valid civil legislation of the Republic of Azerbaijan in order to establish an optimal model of legal regulation of credit relations and substantiates them scientifically.